

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

*Koltai Kornélia
korábbi diáinak
felhasználásával!*

8. Szociolingvisztika: a nyelvi változó.
Dialektológia és szociolingvisztika a bibliai korban?

2022. április 06.

A nyelv és beszélője

**Avagy: filológiai nyelvészet helyett
szociológiai nyelvészetet!**

Szociolingvisztika

A nyelv és a társadalom kölcsönhatásának a vizsgálata, szociológiai szempontok és szociológiai módszerek a nyelvészetben:

- Nyelvváltozatok, „kódok”:
  - dialektusok, szociolektusok, etnolektusok, religiolektusok...
  - stílusok és regiszterek
- Kétnyelvűség: (a) egyéni és (b) társadalmi szinten. Funkcionális diglosszia.
- Kódváltás, kódkeverés: nyelvi, társadalmi és kommunikációs okok a kódválasztás mögött
- Társadalmi viszonyok nyelvi kifejezése: udvariassági formák, társadalmi nemek, stb.
- Nyelvtervezés, nyelvpolitika
- ...

Szociolingvisztika

A nyelv és a társadalom kölcsönhatásának a vizsgálata, szociológiai szempontok és szociológiai módszerek a nyelvhasználatban:

- Nyelvváltozatok, „kódok”:
  - dialektusok, szociolektusok, etnolektusok, religiolektusok...
  - stílusok és regiszterek
- Kétnyelvűség: (a) egyéni és (b) társadalmi szinten. Funkcionális diglosszia.
- Kódváltás, kódkeverés: nyelvi, társadalmi és kommunikációs okok a kódválasztás mögött
- Társadalmi viszonyok nyelvi kifejezése: udvariassági formák, társadalmi nemek, stb.
- Nyelvtervezés, nyelvpolitika
- ...

Mire látunk példákat?

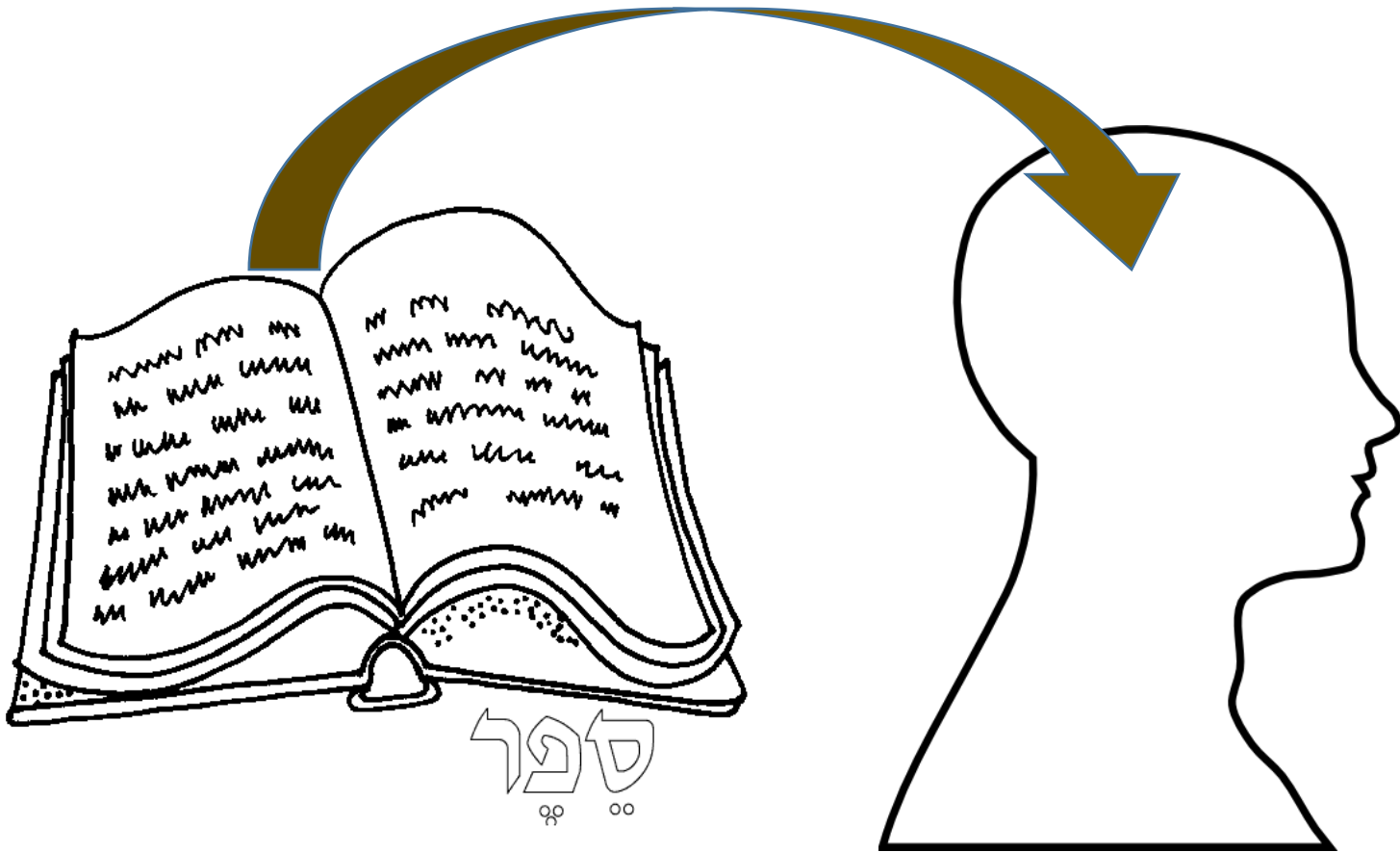
„Filológiai nyelvészet”

Hagyományos, valamint modern, korpusz-alapú nyelvészet: egy korpuszban (szent könyvben, irodalmi klasszikusokban, beszélt nyelvi korpuszban, újságkorpuszban...) található nyelvi adatokra fókuszál. A nyelv leírása, modellezése szempontjából a szöveg szerzője másodlagos.

„Filológiai nyelvészet”

Hagyományos felfogás: adott korpuszból indulunk ki, annak nyelvét tekintjük a nyelvnek. Ebből másodlagosan következtetünk a korpusz szerzője nyelvére.

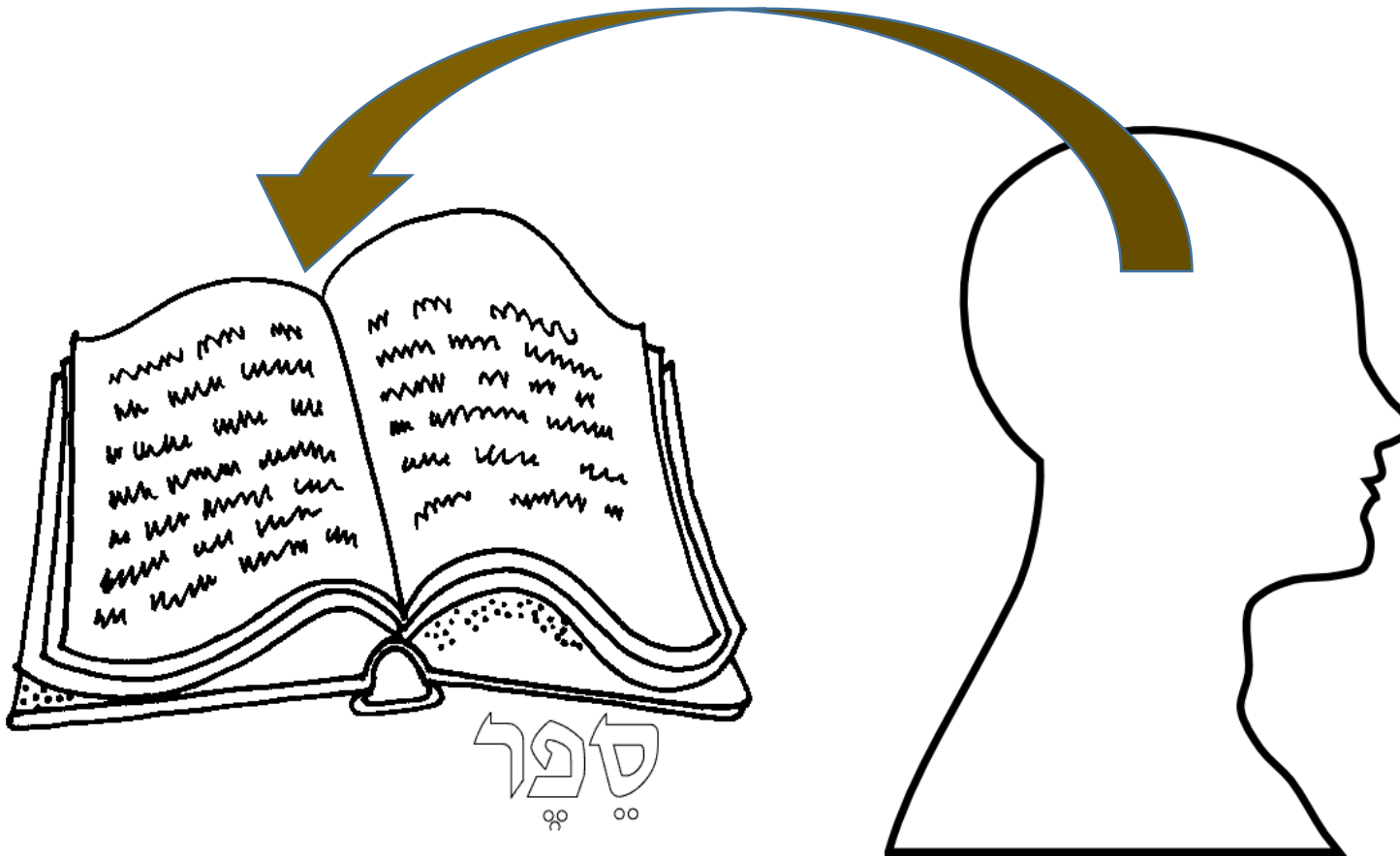

„Filológiai nyelvészet”

Javasolt modern felfogás: a korpusz, mint egy beszélő nyelvének a terméke.

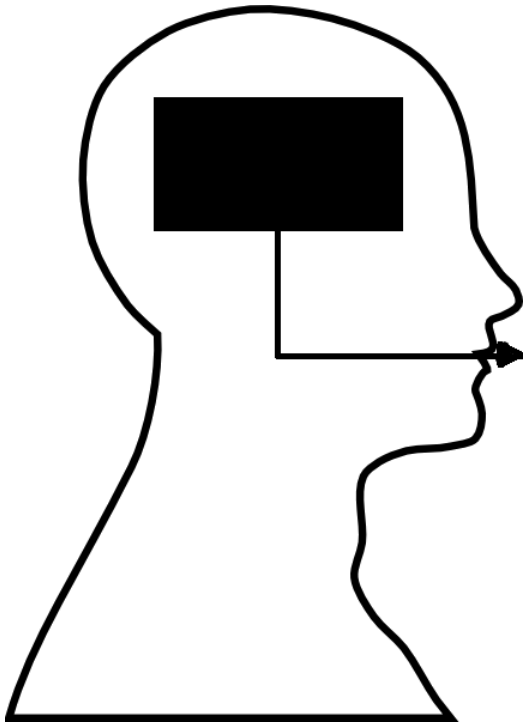
Milyen lehetett az a nyelv, amely ezt a terméket eredményezte?

(V.ö. Bayesian inference.)

Strukturalista nyelvészet

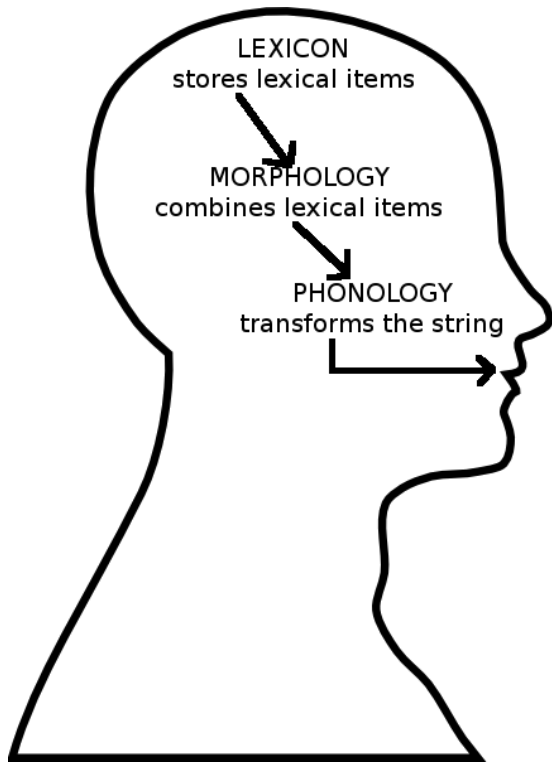
Behaviorizmus: a beszélő agyában egy fekete doboz van, amely bemenetekre (ingerekre) kimenettel (reakcióval, viselkedéssel) reagál.

Generatív nyelvészet

Generatív nyelvtan: a cél a beszélő agyában lévő fekete doboz felnyitása, belső szerkezetének, összetevőinek, működésének a megértése.

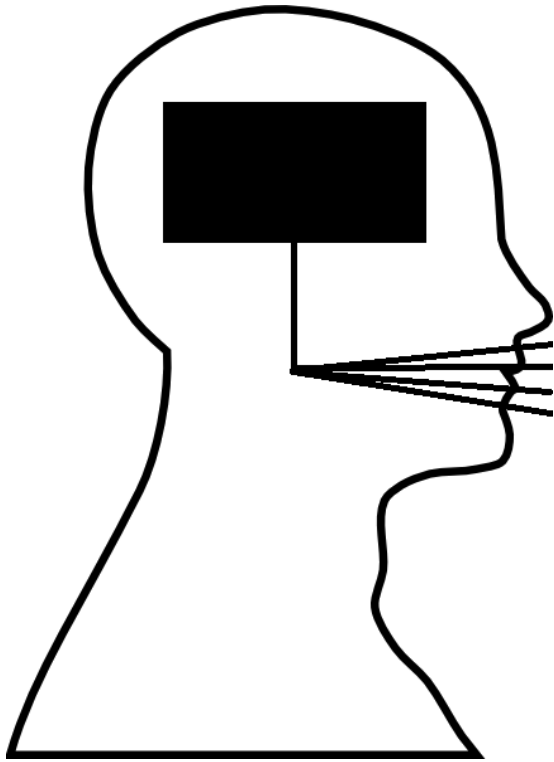

Lexicon: stores lexical items

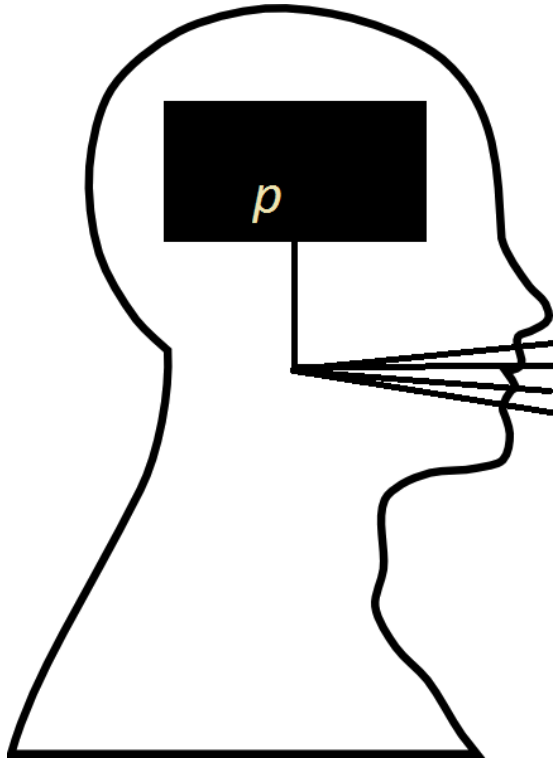
Morphology and syntax: combines lexical items

Phonology: transforms the string

Variáció a nyelvben: több kimenet is lehetséges. A variáció klasszikusan szabad variáció (például *dzsungelban* ~ *dzsungelben*). De vajon idesoroljuk a performanciahibákat (például *férfivel*) is? És mi mást? Például a stiláris és dialektális különbségeket? Hol a határ a variáció egyes típusai között? Egyformán akarjuk modellezni ezeket a típusokat?

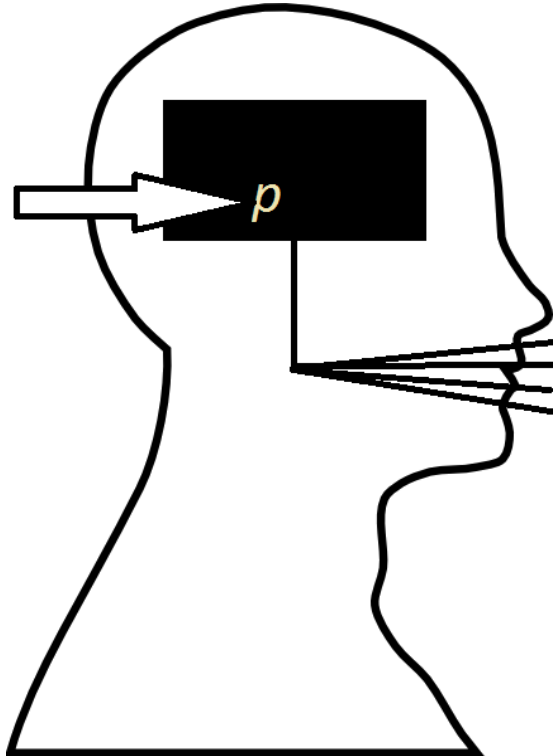

Stochasztikus (probabilisztikus) nyelvten: Nem csupán kvalitatív módon leírjuk, modellezzük vagy magyarázzuk a variációt, hanem a kvantitatív arányok is fontosak. A stochasztikus nyelvten egy vagy több p valószínűségi paramétert is tartalmaz.

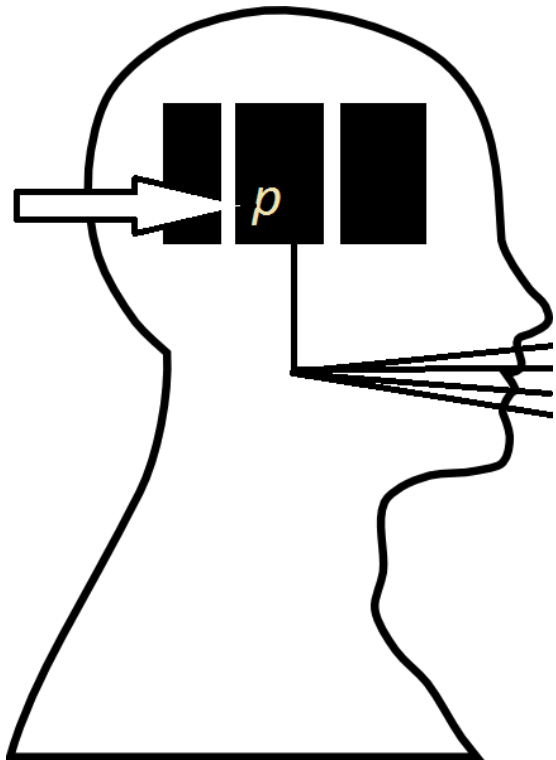
A sztochasztikus nyelvten paraméterei mitől függenek?

A bevezetett valószínűségi paramétert vagy paramétereket – és ennek következtében a produkált alakok eloszlási arányát is – külső tényezők (például a stílus, a kontextus, a beszédtempó) határozzák meg valamilyen módon.

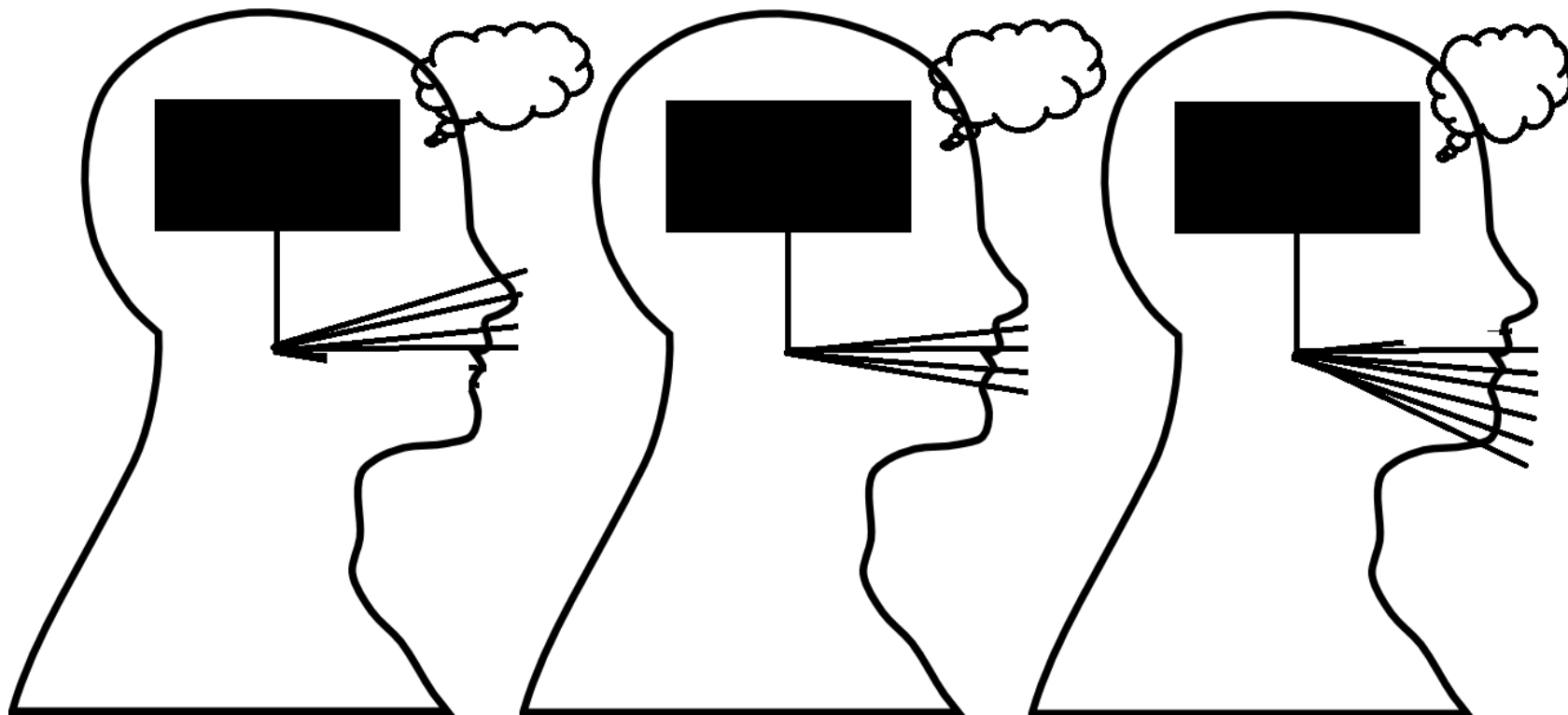
Több nyelvtan egyetlen beszélő agyában: Egyetlen beszélő lehet, hogy nem egy, hanem több mentális nyelvtannal is rendelkezik. Például mert többnyelvű. Vagy mert egy nyelv több változatát (például dialektusát) is ismeri. Vajon a formális és az informális nyelvet is különböző nyelvtanokkal kell leírunk?

Ha például informális kontextusban, szóban, másként ragozzuk az *ik*-es igéket, mint írásban, akkor két nyelv van az agyunkban, amelyek csak egyetlen apróságban különböznek?

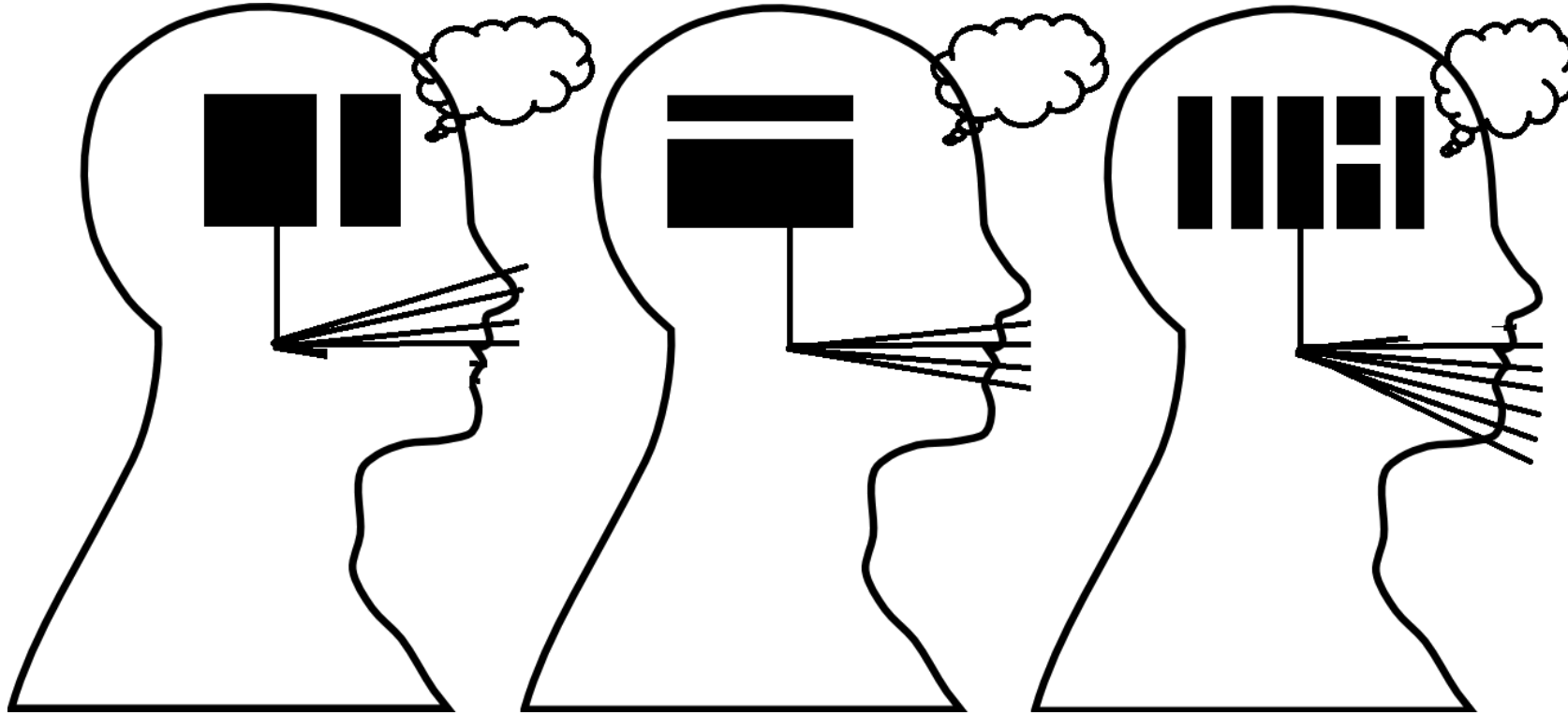
Szociolingvisztika

Beszélőközösség/nyelvközösség: Egy beszélőközösségben/nyelvközösségben sok beszélő van jelen, akiknek a mentális nyelvtanai kisebb vagy nagyobb mértékben különbözhetnek egymástól. Ha minden beszélő csak egy alakot használna, akkor is sokféle alak eloszlását figyelhetnénk meg közösségi szinten, például egy korpuszon. A beszélők társadalmi-gazdasági helyzete, iskolázottsága, etnikai, vallási, politikai identitása is összefügg ezekkel a különbségekkel.

Szociolingvisztika

Többnyelvű társadalom: A társadalom tagjainak a nyelvtana – benne az egyéni (idiolektus) szintű variáció – bármely fentebbi modellel elemezhető. Különösen érdekes eset az, amikor az egyes tagok is többnyelvűek, még hozzá nem ugyanolyan módon többnyelvűek.

A nyelv variabilitásának dimenziói

- Idő, történelem: kronolektusok
- Tér, földrajz: dialektusok
- Társadalmi rétegek, szociológia: szociolektusok
(gazdasági helyzet, város-falu, iskolázottság...)
- Identitások: etnolektus, religiolektus, gender...
- Modalitás: beszélt vs. írott nyelv
- Stílus, műfajok, téma: regiszterek
(kommunikációs szituáció, kontextus, beszélő és hallgató viszonya...)
- Egyéni különbségek: idiolektusok

A nyelvi változó

- X nyelvi változó lehetséges értékei:
  - Fonológia: X (idő, hely, társadalmi státus, stílus,...) = [e] / [ë] / [ö]
  - Lexikon: X (idő, hely, társadalmi státus, stílus,...) = *egres* / *piszke* / *köszméte* / *büszke* /...
  - Morfológia: X (idő, hely, társadalmi státus, stílus,...) = אָנִי / אַנְכִי
  - Szórend: X (idő, hely, társadalmi státus, stílus,...) = *Do you have...* / *Have you got...?*
  - Helyesírás: X (idő, hely, társadalmi státus, stílus,...) = דָּוִד / דָּוִד ('Dávid')
- Adott ponton (pl. beszédhelyzetben, szövegben) mely felsorolt értéket veszi fel X ? – az előző dián szereplő független változók függvénye.

Héber nyelvtörténet

Dialektológiai kitekintés:
nyelvjárások a Héber Bibliában?

Koltai Kornélia diái alapján

Nyelvtörténeti korok

- 1. A fogság előtti próza nyelve, a klasszikus bibliai héber
- 1.5 Átmeneti bibliai héber: 6. század
- 2. Kései bibliai héber: héber a 2. templom korában
  - A kései bibliai héber
  - A bibliai szöveg Septuaginta-tradíciója
  - A szamaritánus tradíció
  - [Qumrán (a következő órán: ld. „*Qumránig*”)]

Bibliai (direkt) reflexió a létező dialektusokra (amely egyúttal értékítéletet is magában foglal a narrátor részéről): Bír. 12,(5–)6

- (Azután elfoglalták a gileádiak a Jordán gázlóit Efraim előtt, és mikor a menekülő efraimiak azt mondták: Hadd menjünk át! - megkérdezték mindegyiktől a gileádi férfiak: Efraimi vagy? És ha azt felelte: Nem! -)
- akkor azt mondták neki: Mondd azt, hogy „sibbólet”! És ha az „szibbólet”-et mondott - *mert nem tudta helyesen kiejteni* -, akkor megragadták, és legyilkolták a Jordán gázlójánál. Így esett el akkor negyvenkétezer efraimi.

→ *a Jordán mint természetes dialektushatár*

Rendsburg: Morfológiai tanúbizonyságok a dialektusokra

- nem júdai formák: próféták idegen nemzetekhez címzett beszédeiben: KÓDVÁLTÁS
- + nemcsak É-i területeken, hanem közép-régiókban is, pl. Efraimban, Rúbenben → több mint 1 izraeli dialektus; 2 fő típus:
- transzjordániai dialektus: Deir Allával, moábival, ammonival szorosabb rokonság
- olyan É-i dialektus, amely a föníciaihoz, arámihoz áll közel
- GORDON-TEÓRIA: a fogságban találkoztak a hajdani Izraelből és a Júdából elhurcolt foglyok, É-iak nyelve hatott a D-iekére, i. e. 6. sz. → fogság utáni nyelvhasználatot meghatározza.

Rendsburg: D-i és É-i bibliai szövegek

- Dél:

- *Tóra, Sámuel, Királyok* (a déli országrésszel foglalkozó részek),
(Proto-)Jesája, Ezékiel, Mikha, Cefanja, Habbakuk, Zsoltárok
(részben), *Rút, Ékha, Krónikák*

- Észak:

- *Bírák*, amelyek transzjordániai területekkel, É-i területekkel foglalkoznak,
Királyok (É-i országrésszel kapcsolatos szövegek), *Hósea, Zsoltárok* (részben) +
D-iekben → KÓDVÁLTÁSOK, GORDON-TEÓRIA

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- **1)** nonlaringális konzonánsok előtt: מִּי ('mi') pl. מִּי קוֹל מִּי
→ nonlaringálisok előtt: לְמִי
- **2)** S/2. fem. birt. suff. כִּי- (proto-sémi forma megőrzése, + arámi)
- **3)** S/3. masc. birt. suff. הִי, pl. תַּגְמוּלוֹהִי ('jó cselekedetei', Zsolt. 116,12)
- **4)** P/3. masc. birt. suff. הֶם, pl. כָּלָהֶם ('mindnyájuk', 2Sám. 23,6)
- **5)** P/3. masc. tárgyi névmás הֶם, pl. עִדָּהֶם ('hozzájuk', 2Kir. 9,18)
- **6)** a ה névelő meghagyása preffigált prepozíció után, pl. וּלְהַקְרִיבָם ('a fejszékhez', 1Sám. 13,21): HIPERKORREKCIÓ

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- **7)** a ה meghagyása *hif'il*, *hof'al* igéknél, pl. יהודך (‘dicsőítenek téged’, Zsolt. 45,18; Aszaf-gyűjtemény stb.)
- **8)** S/3. fem. nominális ת_ֿ-végződés megtartása, pl. מִנָּה (‘rész’, Zsolt. 16,5), נַחֲלָת (‘örökség’, Zsolt. 16,6) – helynevek, amelyeknek a végződése (תֿ/תֿ) – É-ra lokalizálható
- **9)** az alternatív S/fem. nominális וֹת -végződés használata, pl. חֲכָמוֹת (‘bölcesség’, Péld. 1,20)
- **10)** a בָּ / לָּ prepozíció használata -tól/-től jelentésben (pl. 2Kir. 14, Zsolt. 29 stb.)
- **11)** a י megtartása ל״י/ל״ה igéknél, pl. יִמְיוֹן (‘mormognak’, Zsolt. 83,3)

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- **12)** ragozott participium használata, pl. וּגְנַבְתִּי ('lopva voltam', Gen. 31,39; NB: Jákob Lábánnak címezi)
- **13)** pluralis reduplikációja a gemináta gyököknek, pl. הַרְרִי (vminek a 'hegyei', Zsolt. 133,3), הַצִּלְלִים ('az árnyékok', Én. én. 4,6)
- **14)** az אִישִׁים mint a 'férfi' plur. alakja, pl. [אִוִּן-אֶת-אִישִׁים] פְּעִלִי ('férfiak', Zsolt. 141,4)

Rendsburg: É-i morfológiai sajátosságok/izoglosszák

- Vaskor folyamán: az É-i és a D-i nyelvváltozat között akkora lehetett a különbség, mint ma pl. Ausztria és Bajorország, Marokkó és Irak dialektusa között
- É-i héber: számos izoglossza a föníciaival, arámival → nagyobb hasonlóság velük, mint a júdai, D-i dialektussal (vö. holland határmenti települések nyelvváltozata jobban hasonlít a határmenti német dialektusokra, mint az amszterdami hollandra)
- GORDON-TEÓRIA: fogság utáni nyelvváltozat az É-i sajátosságokat tükrözi
→ de: pusztán nyelvi alapon nem lehet egy szöveget helyileg beazonosítani

Young: dialektális sokféleség Júdában

Sokféleség:

- héber sztenderd irodalmi variáns vs. beszélt nyelvi dialektusok
- Júda: nem egy törzs egyenes ági leszármazottja
- (kálebiták, kéniták, Simeon törzse)
- + É-i menekültek: folyamatos, lassú szivárgás

Júdai feliratok fogság előtt:

- (Arad levél, Siloam-felirat, Lákisi osztrakon) vs. sztenderd bibliai héber

Young Rendsburg-kritikája

- Júdai héber: (Rendsburg szerint) a legdélibb ÉNY-i sémi nyelv, nincs mivel összehasonlítani, de: attól még lehet más ÉNY-i sémi nyelvvel összehasonlítani!
- Prekonceptiója:
  - júdai héberben belül nincs variációs lehetőség
  - a sztenderd bibliai héber mellett É-i, azaz nem júdai dialektus
  - D-i szöveg négyszer több, mint az É-i, ha a déliben É-i sajátosságok: kölcsönzés É-ról

Young Rendsburg-kritikája

- É-i szövegek (Rendsburg szerint):

- Gen. 49. a Tórából

- Efráimi Józsué története → nagy része

- 1Sám., Kir. nagy része:

- Dávid utolsó szavai (2Sám. 23,1–7)

- Salamon királyságának beszámolója, mert föníciai írnok írta

- Dávid lamentációja Saulról, Jonatánról, mert É-iakról szólnak

- *Jesája*: kódváltás, amikor nem Júda a próféciáinak a címzettje

- nincs olyan fejezet, amit ki lehetne zárni a korpuszból

- *Deutero-Jesája*: vö. GORDON-TEÓRIA

Young Rendsburg-kritikája:

- É-i szövegek (Rendsburg szerint):
  - Ezékiel ugyan D-i, de: KÓDVÁLTÁS, GORDON-TEÓRIA
  - Kispróféták: *Mikha, Náhum, Habakkuk, Cefanja* D-i, de: KÓDVÁLTÁS, ha nem júdai tárgyról beszél
  - **QOHELET, Jób, Énekek éneke** (NB: Jeruzsálem lányai)
  - *Rút, Ékha* D-i, de: kései → GORDON-TEÓRIA
- Rendsburg szerint: a D-i szövegek (éppen fordítva):
a bibliai szövegeknek csupán 1/4-ét alkotják!

A déli szövegek sokfélesége

- Rút: fogság előtti, júdai
  - Boáz, Noémi megszólalásai: hangsúlyozva a betlehemi származás – a júdai szerző tisztában van a királyságon belüli regionális eltérésekkel
- QOHELET: fogság előtti, Jeruzsálem környéki,
[-ֿ / זִוָּה → nemcsak az É-i szövegekben: kollokviális vonás!
– vö. Fredericks]

A QOHELET NYELVI JELLEMZŐI

- névszói képletek: חֶסְרוֹן ('hiány'), שְׁלֵטוֹן ('uralom'),
- arámi jövevényszavak: סְכָלוּת ('ostobaság'), כָּבָר ('már'), קָרַב ('háború'),
- névelő nem esik ki a prepozíció után,
- csak אֲנִי,
- אֲי az אוֹי helyett,
- ל"א/ל"ה keveredés,
- -שְׁ + egyéb partikulák, pl. כִּשְׁבָא ('ahogy ő jön'),
- kerüli a waw consec.-ot,
- szokatlan kifejezésmód, szokatlan szórend:
וְיֹתֵר שְׁהֵיָהּ, אֲשֶׁר רָאִיתִי אֲנִי טוֹב ('ez az, amit én látok jónak'),
(‘azonfelül, ráadásul ahhoz, ami van’)

Az É-i dialektus vs. beszélt nyelvi nyelvváltozat

– Fredericks kritikája

- D-i szövegekben is adatolt ún. É-i sajátosságok
- → nem dialektális, hanem beszélt nyelvi vonások
- É-i írnoki hagyomány sokkal toleránsabb a kollokvializmusokkal szemben, D-i írnoki hagyomány merevebb, ellenállóbb

A bibliai szövegek nyelvi jellemzők alapján történő datálásának problematikus volta (Young)

- archaikus nyelvi formák: nem pusztán nyelvi bizonyítékokhoz köthetők (vö. műfaji sajátosságok)
- sztenderd bibliai héber: fogság után is használták
- kései bibliai héber / proto-kései bibliai héber: már fogság előtt is létezett
- a nyelvi vonások nem köthetők (többek közt a perzsa jövevényszavak) sem köthetők egy korszakhoz
  - (pl. asszírok által deportált perzsák Júda közelségébe: i. e. 8. sz. vége, vö. 2Kir. 23,11)

A bibliai szövegek nyelvi jellemzők alapján történő datálásának problematikus volta (Young)

- a szövegkritikai dimenziót is figyelembe kell venni
- *szervezők* nyelvi repertoárja, *szerkesztők* nyelvi repertoárja, *írnokok* individuális sajátosságai, írnoki hagyományok

→ pusztán nyelvileg, nyelvi jellemzők alapján a könyvek datálása NEM LEHETSÉGES

Köszönöm a figyelmet!